

Altıncı Genel Nüfus Sayımı

Besim Darkot (İstanbul)

Bundan evvelki bir yazımızda¹ Türkiye nüfusunun son sayımlara göre artış oranlarını inceleyerek bu artışın hızı ve buna tesir eden sebepler üzerinde durmuş ve 1945-1950 sayımları arasındaki oranın bâki kalması şartıyla önümüzdeki devrelerde nüfusumuzun hangi seviyeye erişmesi muhtemel görüldüğü üzerinde bazı tahminler yapmıştık. Yazımızın sonunda, bu tahminlerin ne dereceye kadar doğru olduğunu kendi kendimize soruyor, tahmine dayanan unsurların beş senede bir yapılan sayımlar sayesinde kontrol edilebileceğini, fakat 1950 yılında kabul edilmiş bir kanun ile bundan sonra nüfus sayımlarının on senede bir yapılmasına karar verildiğine işaret ederek böyle bir kararın yanlışlığı üzerinde duruyor, sözü geçen yazıyı şu satırlarla bitiriyorduk: "Acaba 1950 martında verilmiş kararın geri alınması ve altıncı nüfus sayımının 1955 sonbaharında yapılması için vakit çok geçmiş midir?"

Büyük bir memnurlukla görüyoruz ki, yanlış olan karar, vakit geçmeden geri alınmış, nüfus sayımlarının eskisi gibi beşer senede bir yapılması hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinden yeni bir kanun geçirilmiş ve altıncı nüfus sayımı, tam vaktinde —23 ekim 1955— yapılmış, hattâ sayımın ilk neticeleri, kasım ayının ilk günlerinde, bir broşür ile yayınlanmıştır². Sayımın icrasından sonra, daha on gün geçmeden tespit ve neşredilen bu neticeler, o sıralarda gazetelere akseden ve ilk duyulduğu sırada biraz mübalâğalı gibi görünen havadisleri, yani nüfusumuzun 24 milyonu aştığı haberini doğrulamış bulunuyor. Gerçekten bu ilk neticeler, Türkiye nüfusunun 24.111.778'e vardığını bildirmekte, buna göre, nüfus sayısının kat'î

¹ Besim Darkot, Türkiye'de nüfus hareketleri, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, cilt 3, sayı 5-6, 1953-54, s. 3-22.

² T. C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1955 genel nüfus sayımı. Telgrafla alınan ilk neticeler.

olarak 20.947.188 tespit edildiği 1950 sayımından beri bu sayının 3,1 milyondan fazla (3.164.950) arttığını ortaya koymaktadır.

Her ne kadar bu ilk neticelerin yüzde yüz doğru çıkmayacağını, bundan evvelki sayımların verdiği tecrübe ile biliyorsak da, kat'î rakam ile muvakkat neticeler arasındaki farkın ihmal edilecek kadar az olduğunu da yine tecrübe bize öğretmiş bulunuyor. 1935 sayımının ilk neticelerinin, kat'î neticelere göre olan farkının 42.676, 1940 sayımının 48.951, 1945 sayımının 70.048 olduğunu, 1950 sayımında ise bu farkın 12.518'den ibaret kaldığını³ hatırlar isek, 1955 sayımına ait şimdi elimizde bulunan muvakkat rakamların kat'î neticelerden pek az farklı olarak çıkacağına şimdiden hükmedebilir ve bu neticeleri de hemen hemen kat'î sonuçlar gibi kullanmakta mahzur görmeyiz.

Hatırlarda olduğu gibi, 1950 sayımı, bir evvelkine göre, nüfusunun yılda binde 22'yi bulan sâfi bir artış kaydettiğini göstererek, bir sürpriz yaratmış bulunuyordu. Sâfi artışı tespit etmek için göçmenler sayısı hesaptan çıkartılmakta, bu suretle belli bir devre içinde doğumlar sayısının ölümler sayısına göre fazlalığı ile meydana gelen "sâfi artış" rakamı ve bu artışın binde ile ifade edilen oranı elde edilmektedir. İşte bu esasa göre, yeryüzünde gerçekten büyük bir artış ifade eden bu binde 22 oranı bâki kalır ise, 1955'te Türkiye nüfusunun 23 milyonu biraz aşacağı, bir evvelki devrede, 410.000'i aşan yıllık sâfi artış ortalamasının 1955'te 500.000'i geçeceği tahmin edilebiliyordu. Son nüfus sayımı, 1950-1955 devresi içinde nüfusun artma hızının daha da çok büyüdüğünü göstermekte, bu suretle sâfi artış grafiği, 1950'den itibaren bir plâto çizgisi göstermek yerine bâriz bir şekilde dikelmış bulunmaktadır.

Gerçekten 1955 sayımında, bir evvelkine göre tespit edilen fazlalık yukarıda belirttiğimiz gibi 3.160.000'i geçmektedir ki, buna göre ortalama yıllık artış oranı, binde otuzu bile hafifçe aşmıştır (binde 30,2). Bu devre içinde memleketimize gelen göçmenler sayısını yuvarlak bir rakamla 160.000 olarak tahmin edersek, beş yıllık sâfi artışın yine 3 milyonun altına düşmediğini (3.004.400), yıllık or-

³ Hatırlanacağı gibi, 1950 sayımının ilk ilân edilen neticeleri, nüfusumuzu 20.934.670 olarak göstermiş, bu rakam 1952 senesi istatistik yıllığında 20.936.524 şeklinde biraz daha fazla bir sayı ile ikame edilmiş ve elimizde olan en son yıllıkta (sene 1953 c. 21) da bu sayı muhafaza olunmuş idi ki, yukarıda bir numaralı notta sözü geçen yazıda biz bu sayıyı kullanmış idik. Burada bahsi geçen ve ilk defa İstatistik Umum Müdürlüğünün 15 kasım 1954 tarihli ve 359 numaralı neşriyatında «İdari taksimat bakımından kat'î tasnif neticeleri» şeklinde ileri sürülen 20.947.183 sayısı ise ancak 1955 senesi ortalarında ele geçebilmiş bulunmaktadır.

talama artışın ise 600.800 (yuvarlak hesap 600.000)'e vardığını öğreniriz. *Buna göre yıllık sâfi artış oranı binde 28.7'yi bulmaktadır*⁴.

Yine bu hesaplardan anlaşıldığına göre, 1950-1955 devresinde kaydedilen artmanın yüzde 95'i doğumların ölümlere nispetle olan fazlalığından ileri gelmekte, bu devrede memlekete girmiş bulunan göçmenlerin sebep olduğu artış, umumî artış içinde ancak % 5'den ibaret kalmaktadır. Son beş senelik devre içinde sâfi artış oranını binde 28,7 olarak kabul ettiğimize göre, bu oranın yeryüzünde eşine pek az rastlanan yüksek bir değer taşıdığını belirtmek lâzımdır.

Meselâ Avrupa memleketlerinin biçbirisinde son yıllarda buna yakın bir artış oranı kaydedilmemiştir. Holanda'da artış oranı 1946'da istisnâi olarak binde 21,7'ye varmış ise de daha sonraki yıllarda binde 20'nin altına düşmüştür (binde 15 kadar). İstatistik Umum Müdürlüğünün bir bülteninde "dünyada muntazam fasılalarla nüfus sayımı yapan medenî memleketlerin 1950'den itibaren kaydettikleri yıllık artışlar" arasında, Avrupa memleketleri arasında başa konulan Romanya'ya ait binde 21,7 oranı, bu demir perde gerisi devlet tarafından mubalâğalı bir şekilde ileri sürülmüş olsa gerektir. Çünkü bu memlekette 1950'ye yakın senelerde sözü geçen oran çok düşük olup binde 10'u bile bulmuyordu. *Bulgaristan'da da durum hemen hemen böyle, Yunanistan'da biraz daha yüksek, Yugoslavya'da binde 16 civarında idi. Avrupa'nın birçok memleketlerinde bu oran binde 10'un altındadır*⁵. Avrupa dışı memleketlerin birkaçında, yüksek sâfi artış oranlarına, ezcümle Orta ve Güney Amerika'da rastlamıyor. 29 milyon nüfuslu Meksika'da bu oran son yıllarda binde 25 ile 29,5 arasında değişmektedir (son beş senelik devrenin yıllık ortalaması binde 28,3). Salvador ve Guatemala gibi 2-3 milyon nüfuslu memleketlerde de buna benzer oranlar görülüyor. Nüfusu bir milyonu bulmayan Costa

⁴ 1950-1955 arasında memlekete giren göçmenlerin sayısı yıldan yıla büyük farklar göstermiştir. Meselâ 1951'de 102.000 göçmen gelmiş (Türkiye Cumhuriyetine şimdiye kadar bir senede gelen göçmenlerin vardığı en yüksek rakam) 1952'de ise bu sayı, 568'e düşmüştür. İstatistik yılğının elimizde bulunan XXI numaralı son cildinde göçmen sayısı verilen en son sene 1952'dir. Biz 1950 senesinin son ayları ile 1955 ekimi arasında yurda giren göçmenler sayısını —yaklaştırma bir rakam olmak üzere— 160.000 olarak gösterdik. Bilindiği gibi resmî kayıtlar, memlekettten çıkan göçmenlerin sayısını ihtiva etmemektedir ki bunu öteden beri ihmal edilecek kadar küçük bir rakam olarak kabul edebiliriz. Bununla beraber, İsrail devletinin resmî istatistik yılğı 15 mayıs 1948-31 aralık 1954 arasında Türkiyeden İsrail'e 35.489 göçmen ve yerleşmiş seyyah geldiğini, bunlardan 3864 ünün Türkiyeye döndüğünü kaydetmektedir. Aynı kaynağa göre 1951-1954 senelerinde Türkiyeden İsrail'e 4349 göçmen gelmiş, 3106 kişi geri dönmüştür (Statistical Abstract of the Israel, 1954/55).

⁵ Bureau de Statistique de l'Organisation des Nations Unies, Département des Questions Economiques: Annuaire Démographique, 5e année, New York, 1953.

Rica bu bölgede başta gelmekte, eğer güvenilirse, 1948'den sonra bu oranların Costa Rica'da binde 30 üzerinde yer aldığı görülmektedir (1951'de 35,9). Yeni Zeland'ın —sayısı 120.000 civarında olan— yerlileri arasında da bu oran binde 31-34 arasında değişmektedir. Orta doğu memleketlerinde, büyük doğum oranları, burada henüz yüksek olan ölüm oranları ile kısmen silinmektedir. Bununla beraber, eğer inanılabilirse, nüfusun 8 milyonu geçen Formoza'da binde 28-38 arasında sâfi artış oranları kaydedilmiştir. Seylan adasında bu oran 18-28 arasında, Kıbrıs'ta 22 civarında, Mısır'da 16-23 arasında (yukarıda sözü geçen Bültende görüldüğü gibi %27,9 değil) dir. Uzak doğuda, nüfusunun hızla arttığı fikri herkes arasında yaygın bulunan Japonya'da harbden sonra sâfi artış binde 21,7 ile 17,3 arasında değişmiştir. Kanada için 27,5 olarak kaydedilen oran, gayri sâfi bir artış olup, bu memlekette sâfi artış oranı binde 15-19 arasında oynamaktadır.

Yukarıda verilen sâfi artış oranlarında binde 25, hattâ 20'yi geçenlerin çoğunun nüfusu az küçük memleketlere ait olduğu görülmekte, Meksika misali dışında, 20 milyondan fazla nüfuslu memleketler arasında binde 25'i aşan artış oranına rastlanmamaktadır. Bu şartlara göre, *Türkiye'nin büyük memleketler arasında, yıllık sâfi nüfus artışı bakımından en yüksek oranlara sahip ve hemen hemen başta geldiğini söylemek mümkündür.*

Bu noktada daha kesin bir hüküm vermekten bizi alıkoyan nokta, Türkiye'de nüfus artışının yıldan yıla nasıl değiştiği hakkında, yazık ki, bir fikrimiz olmayışdır, —çünkü bugüne kadar, memleketimizde doğumlar ve ölümlerin doğru bir istatistiği yapılamamıştır—; bu sebeple konu üzerinde fikir elde etmek bakımından tek vasıta, beş yılda bir yapılan sayımlardır ve bu sayımlar da çok defa tam bir sürpriz tesiri yaratmakta, hattâ karşılaştığımız durumları izah için bazan bizleri yanlış yola bile sevketmektedir⁶.

⁶ Doğumların ve ölümlerin muntazam bir şekilde kaydedildiği memleketlerde nüfusun her yıla ait sâfi artış oranlarını hesap etmek mümkün iken, bu türlü kayıtların henüz yapılmadığı Türkiye'de ancak beş yılda bir yapılan nüfus sayımları arasında kaydedilen farkı kullanarak, sözü geçen devre zarfında memlekete gelen göçmenler sayısı çıkartılıp, memleketten çıkan göçmenler sayısı ihmal edilerek geri kalan nüfus beşe bölünmek suretiyle bir ortalama artış oranı elde edilebilmektedir. Bu oranın her yıla ait gerçek durumlarını göstermek ve bu durumların birinden ötekine nasıl geçildiğini anlatmak yerine, artışı güya her yıl aynı şekilde oluyormuş gibi sunması, devreler arasında büyük farklar yaratmaktadır. İşte bunun içindir ki, meselâ 1940 sayımında bir evvelkine nispetle oldukça düşük bir netice (‰₀₀ 16,5) ile karşılaşıncı, keyfiyet 1927 sayımında halkın çekimsizliği yüzünden nüfusun eksik kaydedilmiş olması, 1945 sayımındaki düşüklük (‰₀₀ 10,5) ise sadece İkinci Cihan Harbinin bilvasıta menfi tesiri ile izah edilmek istenmiş idi.

Türkiye'de nüfus artışının *son derecede hızlı bir seyir* almış olması, sadece doğumların çok sayıda olması ile izah edilebilir mi? Memleket nüfusunun en büyük kısmını teşkil eden köylüler arasında çok çocukluluğun yaygın olduğu bir gerçektir. Fakat Musonlar Asya'sı ve zenci Afrika'sı gibi pek yüksek doğum oranları olan memleketlerin nüfusundaki artışın çok hızlı olmadığı da başka bir hakikat teşkil eder. Bu memleketlerde binde 50'ye varabilen doğum oranları, çok defa binde 35'i geçen yüksek ölüm oranları ile karşılanmakta ve bu yüzden, sâfi artış oranı düşük kalmaktadır. En fazla nüfus artışlarının şehirli nüfus oranı artmaya ve bu yüzden hattâ doğumlar sayısı hafifçe frenlenmeye başlamış bulunan memleketlerde, sağlık şartlarının yoluna girmesi ile ölümler sayısının birden azaldığı sıralarda kaydedildiği görülür. İşte Türkiye'deki durumun da bu tabiat kanununa uymuş olması pek muhtemeldir. Türkiye'nin 1950-1955 devresinde yıllık ortalama sâfi artış değerini ifade eden binde 28.7 oranına, çok yüksek sayıda doğumların büyük ölçüde azalmış ölümler ile karşılaşması sayesinde varıldığı söylenebilir. Türkiye'nin komşusu olan Yakın Doğu memleketlerinde doğum oranları umumiyetle binde 45'i aşmamakta (Mısır 42-44, Cezayir müslümanları 40-45, Lübnan 20-26, Suriye 19-25(?), Bulgaristan 23-25, Yunanistan 25-28, Kıbrıs 29-33), ölüm oranları ise binde on altıdan binde 25'e kadar değişen iki sınır arasında oynamaktadır (Mısır 20-25, Cezayir müslümanları 15-25, Lübnan 6-8, Suriye 6-8(?), Bulgaristan 12-14, Yunanistan 10-12, Kıbrıs 8). Komşularımızda rastlanan en yüksek seviye (binde 45), Türkiye'nin ortalama doğum oranı olmak üzere alınacak olursa, 1955 sayımı neticelerine göre, elde edilen binde 29 (28,7) sâfi artış oranını bulmak için ölüm oranının (45 - 29 = 16) binde 16'yı geçmemesi icabeder. Eğer doğumlar için daha küçük bir oran (meselâ binde 42) alınacak olursa, ölüm oranının daha da düşük olması (binde 13) gerekir. Yıllık ortalama ölüm oranının Türkiye'de binde 15-16'dan daha yüksek olmaması muhtemeldir. Meselâ binde 20 civarında yüksek bir ölüm oranının henüz mevcut olduğunu kabul etmek için, Türkiye'de doğumlar oranının binde 50'ye yaklaşmış bulunduğunu da farzetmek lâzım gelir ki buna, yakın çevremizde, hattâ uzak memleketlerde rastlamıyoruz. Böyle yüksek bir doğumlar oranını, ancak nüfusu 1-2 milyonu aşmayan birkaç küçük memlekette görebiliyoruz.

Diğer taraftan son beş yıllık devre içinde, binde 28,7 olarak karışımıza çıkan ortalama sâfi artış oranının gerçekte bu devre içinde birbirini takip eden seneler arasında binde 3 ve belki daha fazla farklar göstermiş olması da muhtemeldir. Bu değişimleri takip etmemize imkân olmayacaktır; fakat bundan evvelki 1945-1950 devresindeki ortalama sâfi artış oranının binde 22 ve daha önceki 1940-1945 devresin-

dekinin ise binde 10,5 olmasına bakılırsa, son 10-15 sene içinde, yıllık hakikî artış oranlarının binde 10'dan da daha düşük bir seviyeden hareketle tedricen yükselen bir gidiş takip etmiş bulunduğunu tasavvur etmek yanlış olmaz. Bu yükselmenin bazı yıllar umumî gidişte aksamaları olmasına rağmen, esas itibariyle, bir taraftan yıldan yıla doğumlar sayısının artmasına, bir taraftan da ölümler sayısının —son devrelerde— azalmasına bağlanacağı tabiidir. Doğumların daha 1935-1940 devresi içinde, bir evvelkine nispetle azalmış olması, o sıralarda 15-19 yaş arasında tespit edilen erkek ve kadın nüfusunun anormal denilecek kadar az sayıda bulunması ile en sıkı bir şekilde ilgili görünür. Bu azlık, müteakıp beş yıllık devrede tesirini büsbütün göstermiş, yani en çok çocuğa sahip olma şansı bulunan yaşlardaki nüfusun kıtlığı, bu devreler içinde, gerçekten, az sayıda doğum vukua gelmesine meydan vermiştir. Burada sözü geçen nüfus kıtlığının da 1914 ve 1922 arasında milletimizin tarih boyunca verdiği en çetin imtihan yıllarında —Birinci Dünya Harbi ve İstiklâl Savaşı— Türkiye'de az çocuk dünyaya gelmiş ve muhakkak ki çocuk ölümlerinin de fazla yükselmiş olması ile ilgili bulunduğu şüphe edilemez. Millî Mücadele zaferle neticelendikten ve memleket uzun zamandan beri görülmemiş bir barış devresine girdikten sonra doğumların birden artmış olması da, bu tarihlerden yirmi sene kadar sonra, doğumlar sayısının artmasına tesir etmiş olacaktır. Bununla beraber, nüfusun sâfi artış oranının yükselip bugünkü seviyesine varması için, söylediğimiz gibi, yalnız doğumların artması yetmez, ölümlerin de azalması icabederdi. Ölümlerin de İkinci Cihan Harbi yılları içinde memleketimizde büyük ölçüde tatbik edilen ihtiyatî bir seferberlik ve gıda tahditleri gibi sebeplerle hayli yüksek bir seviyeye ulaşmış iken harbin sonlarından itibaren birdenbire hızla azalmaya başlamış olduğu muhakkaktır. Bu durum, memleketimize ait şartların da tesiri altında bulunmakla beraber, bütün cihanda, hemen bütün memleketlerde ölümler oranını süratle geriletmiş âmillerin bir neticesi olarak, izah edilebilir. Gerçekten, bu devrede bir taraftan D.D.T. gibi kimyevî mücadele vasıtaları, sübtropikal bölgelerin korkunç afeti olan sıtmayı yere sermiş, bir taraftan da çeşitli antibiyotikler, birçok öldürücü hastalıkları tehlikesiz hale koymuştur.

Nüfus sayımlarında tespit edilen yaş guruplarının sıralanması ile elde edilen nüfus piramidinin incelenmesi, normal şartlar içinde önümüzdeki yıllarda Türkiye nüfusunun aynı hızla gelişeceğini göstermektedir. Çünkü bu piramidin küçük yaştakilerden mürekkep olan temeli mütemadiyen genişlemekte olduğundan, yarımın ana-babaları bu temel tarafından meydana getirileceğine göre, gelecek devrelerde doğumların yüksek kalacağı tabiidir. Her ne kadar memleke-

timiz nüfusunun şehirlilik nispeti arttıkça sâfi artış oranının binde 28.7 gibi çok yüksek bir seviyede kalmayıp gerilemesi beklenirse de, aşağıda görüleceği gibi, önümüzdeki devrelerde kır nüfusu oranı şehirlilere nispetle yüksek kalacağından, sâfi artış oranı üzerinde görülmesi mümkün olan gerilemenin hissedilmesi için pek çok zaman geçmesi icabedecektir.

Ölümler oranına gelince, memleketimizde onun da oldukça büyük bir gerileme payı vardır ki bu gerilemenin önümüzdeki yıllarda devamlı bir şekilde vukua gelmesi beklenebilir. Böylelikle, bir taraftan doğumların yükselmesi veya hiç değilse yüksek kalması, bir taraftan da ölümlerin devamlı bir gerilemesi neticesinde, önümüzdeki uzun yıllarda sâfi artış oranının hiç değilse bugünkü seviyesinde kalacağını iddia etmekle gerçeği ifade etmiş oluruz.

Bu böyle ise, şimdiki sâfi artış oranının bâki kalması şartıyla Türkiye nüfusunun önümüzdeki devrelerde hangi seviyelere ulaşacağı hakkında birtakım fikirler ileri sürmemiz mümkündür. Sözü geçen devrelerde Türkiye'ye gelecek göçmenler sayısı hesaba katılmamak şartıyla, 1950-1955 devresinde varılan sâfi artış oranı bâki kaldığı takdirde nüfusun 1955-1960 devresinde yıllık ortalama artışının 733.000'i aşması, yıllık artışın 1960-1965 arasında 844.000, 1965-1970 arasında ise 972.000'e ulaşması ve 1970 senesinden itibaren bir milyonu geçmesi gerektiği ortaya çıkar ki buna göre, 1960'ta 28 milyona yaklaşacak olan Türkiye nüfusunun 1965'te 32 milyona ve 1970'te 36,8 milyona yetişeceğini hesap etmek mümkündür. Bu neticeler, Türkiye'de nüfus hareketlerine dair, evvelce sözü geçen yazımızda, 1950-1955 devresine ait ortalama sâfi artış oranını ($\frac{0}{100}$ 22) kullanmak suretiyle varılanlara nispetle çok daha yüksektir. Aslında o da yüksek bir artış oranı olan binde 22 üzerinden nüfusumuzun 1958'de 25 milyonu, 1966-67'de 30 milyonu geçeceği ve 1970'te ise 32 milyona çıkacağı neticesine varılmıştı. Şimdi bu son sayıya —binde 28.7 oranı üzerinden— 1965'te varılacağı görülüyor. Önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin sâfi artış oranı binde 22 ile binde 28.7 arasında değişen değerler etrafında oynadığı takdirde, nüfusumuzun gelecek senelerde hangi seviyelere ulaşması mümkün olduğu noktasında bir fikir edinmiş oluruz.

Türkiye nüfusunun böyle bir artış göstermesi ile, önümüzdeki devrelerde yaş guruplarının sıralanışının manzarası değişeceği, nüfus piramidinin temel kısmının fazla genişleyeceği, yani nüfus toplamı içinde gençler oranının çok artacağı anlaşılıyor. Böylelikle piramidin üst kısmının biraz fazla cılız kalacağı, fakat bir iki devre sonra, şimdi

piramidin temelinde yer alan sıraların yukarılara geçmesi ile bu cı-
lızlığın tedricen silineceği de ileri sürülebilir.

23 ekim 1955 genel nüfus sayımının ilk neticeleri arasında, Tür-
kiye nüfusunun yerleşme şeklinde şehirlileşme oranının gösterdiği
hususiyet de ayrıca dikkat çekmektedir. Bu defa yayınlanan broşürde
evvelce olduğu gibi yalnız vilâyet merkezlerinin değil, kaza merkez-
lerinin de nüfusunun verilmiş olması, bu noktada bizi doğruya yakın
birtakım sonuçlara ulaştırabilmektedir. Fakat bu hususta, resmî kay-
nakların ilân ettiği sonuçları daha iyi anlaşılır bir şekilde, biraz işle-
mek icabeder. Bu kaynaklar vilâyet ve kaza merkezlerini şehir ismi
altında toplamakta ve buna göre, birbirini takip eden sayımlar ara-
sında, şehir nüfusu oranının şöyle bir artma gösterdiğini ilân etmek-
tedirler:

Resmi kaynaklara göre şehir
nüfusu oranı (%)

1927	24.2
1935	23.5
1940	24.4
1945	24.9
1950	25.0
1955	28.5

Şehir nüfusunu evvelki sayımlarda hemen hemen yerinden oy-
namamış, fakat bu defa birdenbire oldukça bâriz bir sıçrama kaydet-
miş gibi gösteren bu oranların bizce herhangi bir ilmî değeri yoktur;
zira, bir kere, şehir ismi altında toplanan meskûn yerler arasında nü-
fusu İstanbul gibi milyonu aşan vilâyet merkezleri, İskenderun gibi
50 bine yaklaşan kaza merkezleri bulunmakla beraber, Tunceli (Ka-
lan), Hakkâri (Çölemerik) gibi nüfusu 3.000'in çok altında vilâyet
merkezleri ve nüfusu 500'e varamayan kaza merkezleri de yer almak-
ta, dış görünüşleri ve iç yapıları bakımından birer köyden farklı ol-
mayan bu meskûn yerlerin şehir sayılmasına karşılık, her birinin nü-
fusu 3.000'i geçen 100 den fazla yer ile hattâ nüfusu 10 bini geçen mü-
taaddit meskûn yerler —vilâyet veya kaza merkezi olmadıkları için—
şehirler kategorisi dışında tutulmaktadır. Bundan başka, bir meskûn
yerin nüfusu ne olursa olsun, idare merkezi haline konulması onu
resmî kaynaklarda köy kategorisinden şehir kategorisine geçirmekte
ve bu yüzden kazaların sayısı arttırıldığı nispette, şehirlerin sayısı ve
şehir nüfus oranı da yanlış yere artmış gibi görünmektedir.

Meskûn bir yere, ilmî mânada şehir denilebilmesi için, oranın mutlaka idarî bir merkez olması icabetmez; fakat buna karşılık bu meskûn yerin, yaşayışı hemen hemen tamamıyla toprağa bağlı kalmayıp, bünyesi içinde, toprağa bağlı bulunmayan geçim kaynaklarının da katılması ile bir iş bölümünün belirmesi gerekir. Böyle bir iş bölümü belirmesi ise, her şeyden evvel, o yerde nüfus sayısının artması ile münasebetli bulunur. Memleketimizde yapılan müşahedelere göre böyle bir iş bölümü nüfusun 3.000'i aştığı meskûn yerlerde belir-
mekte, nüfusun 10.000'i geçtiği yerlerde ise iyice kuvvetlenmiş bulunmakta —yani buralarda ticaret, ulaşım, küçük ve büyük sanatlar gibi çeşitli geçim kaynakları hemen hemen topraktan geçim derecesinde ehemmiyet kazanmakta— nüfusun daha arttığı yerlerde ise, toprağa dayanmayan geçim kaynakları ziraate nazaran ön plâna geçmektedir. Buna göre nüfusu 3.000 ile 10.000 arasında olan meskûn yerleri şehir kategorisinin kısmen köy karakterine yaklaşan birinci basamağı olan *kasabalar* ismi altında almamız, 10.000-100.000 nüfuslu meskûn yerleri *dar mânası ile şehir* diye adlandırmamız, 100.000'den yukarı nüfuslu olanlara da *büyük şehir* dememiz ve bunların hepsini birden şehir kategorisi içinde göstermemiz doğru olur.

Memleketimizde meskûn yerlerden nüfusu binleri aşan bâzılarında halkın başlıca geçim kaynağının ziraat olduğuna bakılarak bu yerleri de “büyük köy” veya “çok nüfuslu köy” ismi altında toplamak düşünülebilir; fakat büyük şehirlerimizde bile bazan on binleri aşan bir nüfus kütesinin yine ziraat ile meşgul olduğunu hatırlarsak artık bu meskûn yerleri şehir saymamakta direnmek mümkün olamayacağına göre, şehiri köyden ayıran karakteri, “geçimin topraktan başka kaynaklara dayanması” şeklinde değil, “geçimin çeşitli kaynaklara dayanması” tarzında tarif etmek ve bu çeşitli kaynaklar arasında ziraatin de yer bulabileceğini kabul etmek —memleket realitesi bakımından— daha doğru olur.

İşte bu esasa dayanarak, Türkiye’de mevcut yerleşme noktalarını bir tarafta *şehirler ve kasabalar*, öte tarafta ise *köyler* olmak üzere iki gurupa ayıracak olursak, umum nüfus arasında bu guruplardan her birinin hissesine düşen yüzdeleri muhtelif nüfus sayımları boyunca takip etmek suretiyle, şehirleşme oranının gidişi hakkında bir fikir edinebiliriz. Yerleşme noktalarında şehir karakterinin ilk belirtilerinin, bu noktalarda nüfus sayısının 3.000’i geçmesi ile görünmeğe başladığını yukarıda söylemiştik. Buna göre, yapılacak mukayesede 3.000 sayısını ayırıcı bir sınır olarak almak, nüfusu bu sayının altında kalan mevkileri köy, üstüne çıkanları ise kasaba ve şehir telâkki etmek doğru olur. Her ne kadar şimdilik elimizde 1955 sayımı için

3.000'den fazla nüfuslu mevkilerden yalnız vilâyet ve kaza merkezi durumunda olanların nüfusları bulunmakta ise de, 1950'de nüfusu 3.000-10.000 arasında olup da idare merkezi vaziyetinde bulunmayan 90 a yakın mevkiin bugünkü takribî nüfusları toplamını kıyaslama yoluyla tahmin etmek kabildir. İşte bu suretle, vilâyet veya kaza merkezi olup olmadıklarına bakılmaksızın, nüfusu 3.000'den aşağı olan yerleşme noktalarının yani köylerin, daha doğrusu *kır yerleşmesi* kategorisine dahil mevkilerin ve nüfusu 3.000'in üstünde bulunan yerleşme noktalarının, yani kasabalar ile beraber *şehirlerin* memleketteki umumî nüfus sayısına göre yüzde oranları, sayımlar boyunca şu şekilde değişmiştir⁷:

Kır ve şehir nüfusunun umum nüfusa göre yüzde oranları:

Nüfus sayımları	Nüfusu 3.000'den az olan yerler	Nüfusu 3.000'den fazla olan yerler	Şehir ve kasaba sayısı
1927	77.65	22.35	(250)
1935	76.59	23.41	293
1940	74.83	25.17	352
1945	74.44	25.56	365
1950	74.50	25.50	387
1955	(70.96)	(29.04)	(440)
Devreler arasında oranlar değişmesi			
1927-1950 devresi	-3.15	+3.15	
1950-1955 devresi	(-3.54)	(+3.54)	

Bu cetvelde en fazla göze çarpan özellik, kır-şehir nüfusları oranının 1927-1950 arasında, pek az değiştiğidir. Gerçekten, çeyrek asra yaklaşan uzun bir devre içinde köy nüfusu oranındaki eksiltme ve şehir nüfusundaki artma yüzde 3'ü pek az geçmekte idi⁸: Bu suretle, yaklaştırma bir oran ile, köylü nüfusun umum nüfusa nispetle hissesi öteden beri ileri sürüldüğü gibi, beşte dörtten pek eksilmemiştir. Bu süre içinde şehir nüfusu sayısı 3.100.000'den 5.340.000'e yükselmiş ise de, bu sayının tek mil nüfus oranı şeklinde ifadesi, söylediğimiz gibi, %3'ü pek az geçmiştir.

Cetvelde ikinci göze çarpan özellik, 1950-1955 arasında geçen beş sene içinde şehirlî nüfus oranının, daha evvelki yirmi üç senelik artışın 1,5 misline yakın bir gelişme göstermiş bulunmasıdır. Gerçekten, bu son devre zarfında 3.000'den fazla nüfuslu yerleşme noktalarında

⁷ 1927 yılına ait durum, yerleşme noktalarını ilgilendiren tafsilâtlı cetvellerin yayınlanmamış olması yüzünden, kesinlik ifade etmemektedir.

⁸ 1927-1950 arasında yalnız 5000 den fazla nüfuslu mevkilerdeki nüfus artış oranı binde 1,15 ten ibarttı.

yaşayan nüfus sayısı 7 milyona yaklaşmış (yaklaşırma olarak 6.992.000), bunun umum nüfus içindeki payı da tahminen %29.04'e varmıştır. Bir eyvelki sayımda bu kategorideki şehirler nüfusu %25.50'yi geçmediğine göre, son beş senelik artış oranı % 3.54 oluyor demektir.

Burada 10.000'den fazla nüfuslu şehirlerdeki artış oranından ayrıca bahsetmek yerinde olur. Çünkü, şehir karakterinin çok belirli bir şekilde meydana çıktığı bu kategoriye dahil yerleşme noktalarının nüfus toplamlarını ve bu toplamın, Türkiye nüfusu içinde yüzde oranını hesap etmek, her zaman için elde mevcut bilgiler sayesinde daha kolay olduğundan, coğrafi neşriyatta bunlara ait oranlar umumiyetle şehir nüfusunun gelişmesini göstermek üzere misal olarak kullanılmıştır. Türkiye'de nüfusu 10.000'den fazla olan şehirlerin 1927'den beri gösterdikleri gelişmeyi aşağıda kaydediyoruz.

Nüfus sayımları	Şehir sayısı*	Türkiye nüfusuna % oranı
1927	66	16.38
1935	80	16.61
1940	97	18.04
1945	102	18.56
1950	106	18.73
1955 (yaklaşırma)	(124)	(22.04)
1927-1950 devresinde artış		2.35
1950-1955 devresinde artış		(3.31)

Bu cetvel başlıca şehirlerimizin teşkil eden bir kategoriye dahil yerleşme noktalarının 1950'ye kadar yavaş (23 senede ancak %2.35 oranında), 1950 ile 1955 arasında ise bundan 6,6 defa daha fazla bir hızla (5 senede %3.31 oranında) arttığını göstermektedir. Buna karşılık, 10.000'den az nüfuslu yerleşme noktalarının (küçük şehirler, kasabalar ve köyler) Türkiye nüfusu içindeki oranı 1927-1950 arasında hafifçe gerilemiş (%83.62 den 81.27'ye), 1950-1955 arasında ise bu gerileme çok daha belirli olmuştur (81.27 den 77.96'ya).

Şimdi, şehirler kategorisine giren yerleşme noktalarının muhtelif kademelerine ait oranlarda 1927'den beri kaydedilen değişimleri gözden geçirelim. Bunun için de, nüfusu 3.000-10.000 arasında olan kasabaları, nüfusu 10.000-25.000 arasında değişen şehirleri, nüfusu 25.000-100.000 arasında olanları ve nihayet 100.000'den fazla nüfuslu büyük şehirleri, ayrı ayrı ele alalım.

* Bu sayıda vilâyet ve kaza merkezlerinden başka, son sayımlarda nüfusu 10 bini aşan yerleşme noktaları dahildir (Kozlu, Kilimli, Buca, Bornova gibi).

Muhtelif kademelerdeki şehirlerin sayısı ile nüfuslarının Türkiye nüfusuna göre % oranları:

Nüfus sayımları	3.000-10.000		10.000-25.000		25.000-100.000		+100.000	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
1927	147*	5.97	48	5.55	16	4.64	2	6.19
1935	213	6.80	59	5.76	18	4.45	3	6.40
1940	265	7.13	67	5.58	27	6.08	3	6.38
1945	265	7.00	73	5.76	25	5.42	4	7.38
1950	281	6.77	75	5.31	26	5.21	5	8.21
1955	(320)**	(7.00)	80	5.14	38	7.03	6	9.87
1927-1950		+0.80		-0.24		+0.57		+2.02
1950-1955		+0.23		-0.17		+1.71		+1.66

* Yalnız idari merkezler

** İdari merkezler dışındaki kasabalar sayısı takribidir.

Bu cetvel, tek bakışta, muhtelif şehir kategorilerinde gelişme temposunun birbirine benzemediğini, hattâ nüfusu 10.000-25.000 olan şehirlerde yaşayan nüfus oranının bâriz bir gerileme gösterdiğini anlatıyor. Her ne kadar 28 yıl içinde, nüfusu 3.000-10.000 ve 10.000-25.000 olan ilk iki kademedeki şehirlerin nüfus toplamı 1,7 milyondan hemen 2,93 milyona yükselmiş ve şehirler sayısı 200'den 400'e çıkmış ise de, bu şehirlerdeki nüfusun Türkiye nüfusuna olan oranı %11,52'den ancak %12,14'e çıkmıştır. Şu halde, şehirleşme temayülü bakımından, Türkiye'de son senelerde küçük şehirler hissesinde gelişme olmamış bulunduğu, başka bir deyişle, bu kategorilerdeki şehir ve kasabalar nüfusundaki artışın umumî nüfus artışında daha ağır olduğu görülüyor.

Büyük bir gelişme, büyük şehirler kategorisinde müşahede edilmektedir. 25.000-100.000 nüfuslu şehirlerde yaşayan nüfus oranının oldukça intizamsız ilerleme ve gerilemelerden sonra, bilhassa 1950-1955 arasında bâriz bir artma gösterdiği seçiliyor. 100.000'den fazla nüfuslu şehirlere gelince, bunların oranı 1935-1940 arasındaki hafif bir gerileme bir tarafa bırakılacak olursa, devamlı bir gelişme göstermiş, 1955'te 1927'ye nispetle üçte biri aşan bir artma kaydetmiştir.

Muhtelif kategoriler içinde yer alan şehirler arasında gelişme bakımından büyük farklar görülüyor. Gerçekte, küçük şehirler ve orta şehirler arasında da hızla büyümüş olanlar vardır: Susurluk (6.700 den 10.110'a), Söke (13.400'den 21.500'e), Denizli (22.000'den 29,9 bine) gibi. Bu kategoriler içinde nüfusları az artmış olanlar ve artış oranı umumî nüfus artış oranına göre, büyük fark göstermeyenler, hattâ biraz geri kalanlar sayı itibariyle çoğunluk teşkil ediyorlar. Bu-

na karşılık, nüfusu hissedilecek kadar azalmış olanlar azdır ve bu azalmalarda görünüşe bakılırsa, çok defa, garnizon şehirlerinde askerî birliklerin yer değiştirmesinden ileri gelmektedir (Hasankale: 8.000'den 6.900'e, Lüleburgaz: 12.500'den 8.400'e; buna karşılık Çorlu: 11.300'den 17.000'e, Sarıkamış 8.100'den 17.600'e). Fakat garnizon ile münasebetli olmıyan bazı kasabaların bir evvelki sayıma göre birkaç yüz nüfus kaybetmesi (meselâ Sivrihisar, Kemaliye, Arabkir, Koyulhisar, Birecik...) hattâ bu kaybın bin sayısını bulması (meselâ Kula), iktisadî sebepler ile ilgili bir izah bekliyor. Şurası kayda değer ki, bu türlü kayıplar, hemen her defa, nüfusu 7-8.000'i geçmeyen kasabalarda görülmekte, nüfusları 10.000'e varan ve geçen şehirlerde ise, nüfus fazla bir artma göstermese bile, hiç değilse hafif bir artış (%10'dan az) temayülü ile, olduğu seviye civarında kalmaktadır. Bu bakımdan Gönen'deki eksilme (9980'den 9600'e) bir istisna gibidir. Büyücek merkezlerin fazla nüfus kaybına uğramamaları, buralarda nüfusa asgarî bir geçim imkânı sağlayan oldukça ileri gitmiş bir iş bölümünün ve hizmet talebindeki nisbî fazlalığın mevcudiyeti ile izah edilebilir. Küçük merkezler böyle bir varlıktan mahrum olduklarından, onların tâbi oldukları şartlar, nüfuslarının bir kısmını, harice gönderen, bu yüzden kadın nüfus sayısı daima erkeklerinkinden fazla bulunan köylerin tâbi bulunduğu şartlara benzemektedir.

Köylerin ve küçük kasabaların —içlerinde bazılarında nüfus sayısını bir evvelki sayıma nispetle az veya çok eksilten— kaydettikleri nispeten az artışa karşılık büyük şehirler, nüfusu çeken "cazibe merkezleri" rolünü oynamışlar, böylelikle çok sayıda artışlar kaydetmişlerdir.

1955 sayımında 25.000-100.000 nüfuslu olarak tespit edilen şehirler arasında İskenderun beş yıllık bir devre içinde %110 bir artma kaydetmek suretiyle, bütün şehirlerimiz arasında başta gelmektedir. Esasen daha evvelki devreler içinde de hızlı bir gelişme kaydeden bu şehrin nüfusu, son beş sene zarfında 22.872'den 48.084'e yükselmiştir. Bu kategori içinde %50'den fazla artış kaydeden diğer şehirler, ehemmiyetli bir ağır maden endüstri merkezi halini almakta bulunan Kırıkkale (15.750'den 23.000'e, %72), gelişmeleri öteden beri birbirine hemen hemen paralel bir gidiş takip eden İzmit (%57,5) ve Adapazarı (%55)'dir. Buna yakın bir gelişme gösteren Konya (%44,5)'nin nüfusu bundan evvelki sayımlarda Kayseri tarafından geçilmiş iken, Konya bu sefer Kayseri'yi hayli geride bırakmıştır (Konya'nın nüfusu 64,4 binden 93,1 bine, Kayserininki ise 56,5 binden 81,1 bine: bu sonuncudaki artış oranı %24).

Samsun (artış oranı %42,5) ve Mersin (%40,5), iktisadî faaliyetleri ile beraber nüfusları da hızla artmış iki şehir misalidirler. Diyar-

bakır (%40) ve hele Elâzığ (%43), nüfusları muayyen bir seviyeyi aştıktan sonra hızla gelişmenin devam edeceğini gösteren canlı misallerdir. Bunları biraz geriden Aydın (%37,5), Denizli (%36), Bandırma (%35), Malatya (%33,5) ve Zonguldak (%31,5) takip etmektedir. Erzurum (%30,5) ve hele Kars (%46) ve Erzincan (%48)'in artışları daha ziyade garnizonların yer değiştirmeleri ile ilgili görünüyor; bununla beraber, sonuncu şehrin, büyük zelzele felâketinden sonra, eski durumunu çok aşan bir seviyeye ulaştığı görülmektedir.

Bu kategoriye giren şehirlerde artış oranları çok daha düşük olanlar da bulunuyor: bu hususta kat'î bir fikre sahip olmak için, 100.000-25.000 nüfuslu şehirlerin beş yıl içindeki ortalama artış oranının %18 olmasına karşılık, bazı şehirlerdeki artışın bu ortalamaya göre ne kadar düşük olduğunu gözden geçirelim: nüfusu 25.000'in üstünde bulunan şehirler arasında Tarsus'un beş yılda kaydettiği artışı %17,5, Çorum ve Ödemiş'inki 13, Edirne'ninki 10,5, Kilis ve Turgutlu'nunki 10, Afyonkarahisar'ınki ise 5,5'dir. Bu son şehir, nüfusu 25.000'i aşan bütün şehirlerimiz arasında —nüfus sayımının muvakkat neticelerine bakılırsa— en düşük bir artış oranı kaydedendir: kendisine komşu vilâyet merkezlerinde %18 (Uşak) - %40 (Kütahya) arasındaki artışlara karşı Afyon şehrindeki artış oranı, kendine bağlı bir kaza merkezi olan Bolvadin'in kaydettiği artışın (%15) hemen üçte biri kadar düşüktür.

Büyük şehirlere gelecek olursak, bunlar arasında nüfus sayısı bakımından en büyük artışın, daha evvel de olduğu gibi, İstanbul'a ait bulunduğu anlaşılıyor: bu şehrin nüfusu 230.000'den fazla bir artma ile bir milyon iki yüz bini geçmiş bulunuyor¹⁰. Bu ise beş yıllık bir devre içinde dörtte bire yakın (%23,5) bir çoğalma demektir. Ankara'ya gelince, 160.000'i geçen bir artma ile, bu şehrin nüfusu da 450 bini aşmış bulunuyor ki böyle bir artışın devre içindeki oranı %57'yi geçmektedir. İzmir'in artış oranı dörtte biri geçmekte (%26), böylelikle şehrin nüfusu şimdi 300 bine yaklaşmış bulunmaktadır¹¹. Adana şehri nüfusu 117.642'den 172 bine geçmek suretiyle %46,5 bir artma kaydetmektedir. Bursa nüfusunun artışı %26,5 (131.000), Eskişehirinki ise —yeniden hızlanma suretiyle %36,5 (123.000) olmuş

¹⁰ Türkiye'nin aşağı yukarı yirmide bir nüfusunu ihtiva eden İstanbul şehrinin gerçek nüfus sayısını tespit etmek için sayımın kesin neticelerinin yayınlanmasını beklemek gerektir. Şehir için verilen muvakkat nüfus sayısında (1.214.616), belediye hudutları dışında kalan parçalar —Maltepe, Kartal, Pendik gibi— dahil değildir.

¹¹ İzmir'de Buca, Bornova gibi semtlerin nüfusu, şehir için verilen nüfus (286.310) dışında tutulmuştur.

tur. 1950'de nüfusu 72.000'i bulmayan Gaziantep, beş sene içinde %35 bir artma ile şimdi 100 bin sayısına çok yaklaşmış bulunuyor (97.000).

Büyük şehirlerdeki nüfus artışı hangi sebeplere dayanmaktadır? Bir kere, yukarda işaret edildiği gibi, bu şehirlerde nüfus sayısının yüksekliği, ihtiyaçları çeşitlendirmekte, hizmet kadrolarını genişletmekte, bu suretle büyük şehirler, kır yerleşmelerinden ve kasabalardan cezbettiği nüfusa asgarî bir geçim imkânı garanti eder gibi görünmektedir. Memleketimizde büyük şehirlerin, darlık bölgeleri için öteden beri bir cazibe merkezi rolü oynadığı ve bu şehirlerin bâzı semtlerinde, sözü geçen bölgelerden gelen fakir halkın, hemen hemen geldikleri sahalardaki şartlar içinde yığılıp yaşamaya çalıştıkları malumdur. Bu şartların son beş senelik devre zartında da, tesirini hissettirdiğine, şehirler nüfusunun artmasına geniş ölçüde hizmet ettiğine şüphe yoktur. Fakat bu son devredeki artışın daha evvelki devrelere nispetle hızlanmış olmasını izah için, başka birtakım sebepleri de hesaba katmak gerekir. Bu sebepler arasında acaba sınaî kalkınmanın hissesi nedir? Birtakım şehirlerde endüstri tesisleri kurulması, bu şehirlerde nüfusu arttırmak gibi bir netice vermektedir. Son yıllarda Ereğli, Nazilli, Elâzığ gibi şehirlerde nüfusun fazlaca artışı böyle izah edilebilir. Fakat bu son devrede bâzı şehirlerdeki büyük ölçüde nüfus artmalarının yalnız sınaî gelişmeler ile izah edilemeyeceği de meydandadır. Meselâ böyle bir gelişmeye sahne olan Kayseri'deki nüfus artışı, Konya'ninkine nispetle hemen yarı yarıya düşük kalmıştır. Buna mukabil, meselâ mühim bir endüstri tesisine sahne olmayan Ankara şehrinin nüfusu 165 bine yakın bir artma kaydetmiştir.

Böyle bir durumu izah için, kır yerleşmesinde yaşayan nüfusun birbirinden büsbütün farklı iki sebeple, evvelki devrelerden çok farklı bir hız ile büyük şehirlere yığıldıklarını kabul etmek uygun görünüyor. Bu sebeplerden biri, darlık bölgelerinde artan veya orada yaşamakta güçlük hisseden fakir kütlenin şimdi daha büyük bir ölçüde olarak şehirlere gelmesi, öteki sebep ise, 1950-1953 arasında inkıtaşız hüküm sürmüş elverişli hava şartlarından ve memlekete bol sayıda girmiş olan makinalı vasıtaların ekim sahalarını çok genişletmesinden faydalanan fazla istihsalin ve iyi sürüm potitikasının desteklediği ziraatçı nüfus arasında, eline fazla para geçmiş olan büyük bir kütlenin, tarlaları başından kalkıp şehir hayatından faydalanmağa gelmesidir. Her büyük merkez, yakınındaki ziraat bölgesinin köylü nüfusu için bir cazibe noktası olmuş, bu suretle Diyarbakır, Adana, Konya gibi şehirlerin nüfusu, buralara yerleşen köylüler ile artmış, bir taraftan da memleketimizin şehirlilik nimetinden en fazla fayda

landığı farzedilen Ankara ve İstanbul'da, Türkiye'nin hemen her tarafından gelen bir nüfus yığılması kaydedilmiştir.

Şehirlere ve bilhassa bunlar arasında bâzılarına doğru vuku bulan bu yığılmayı, memlekette endüstri gelişmesinden doğan ekonomik bir olay olmaktan ziyade, kırsal nüfusu içinde fakir kütlenin veya varlıklıların birbirine zıt sebepler ile şehirlere toplanmasından ileri gelen sosyal bir hâdise gibi telâkki etmek —yukarıda işaret ettiğimiz gibi— bize daha doğru görünüyor. Son devrede bütün bu olaylar şehirler arasında bazıları alınacak olursa, büyük bir ölçüde cereyan etmeye başlamış, bazılarında ise eski tempoya göre büyük bir fark göstermemiş, bu yüzden, yerleşmenin şehirleşme temayülü, 1927-1950 arasında kaydedilene göre çok hızlanmış olsa bile, dünya ölçüsünde, eşsiz bir hız ortaya koymamıştır. Buna bakarak, önümüzdeki devrelerde, Türkiye'de büyük şehirlerin nüfusunda hızlı bir artmanın devam edeceğini, diğerlerinde ise bu hızın pek fazla olmayacağını, şehirler nüfus oranının, nüfus artışında görülen şekilde, baş döndürücü bir hızla gelişmesinin az muhtemel olduğunu söylemek mümkündür. Gerçekten, 10.000'den fazla nüfuslu olan şehirlerde 1950-1955 arasında kaydedilen ve %3,79'u geçmeyen artış oranı büyük ölçülü bir artış sayılamaz. Böyle bir oran, önümüzdeki üç sayım devresi sonunda yukarıda gösterilen kategoriye dahil olan şehirlerde yaşayan nüfusu, Türkiye toplamının ancak üçte birine ulaştırabilecektir. Bu oranın daha fazla hızlanması, memleketimizde âhenkli bir iktisadî gelişmenin kurulmasına ve bilhassa endüstri sektöründeki gelişmelerin şimdiye kadar olandan daha esash bir mahiyet almasına bağlı görünmektedir.

Le Sixième Recensement de la Population en Turquie

Besim Darkot (Istanbul)

Faisant suite à un article¹, dans lequel les mouvements démographiques en Turquie avaient été étudiés d'après les données des recensements exécutés depuis 1927, le présent article a pour objet les résultats provisoires du dernier recensement entrepris le 23 octobre 1955. En voici quelques éléments saillants:

1 — La population totale du pays, dénombrée à cette date, se monte à 24.111.778 habitants et quoique ce nombre ne soit pas définitif, on peut supposer par expérience qu'il ne sera pas sensiblement modifié, puisque dans les recensements Précédents les chiffres définitifs ne présentèrent qu'une différence de 0,06 à 0,37 pour cent par rapport à ceux qui avaient été donnés à titre provisoire.

2 — Ces chiffres représentent, pour la période des cinq derniers années une augmentation extrêmement rapide, la population dénombrée le 22 octobre 1950 s'élevant à 20.947.188. L'augmentation quinquennale dépasse donc 3.164.000 âmes. En retranchant le nombre des immigrés et réfugiés arrivés dans l'intervalle (approx. 160.000), cette augmentation correspond à un accroissement moyen annuel de plus de 600.000 habitants, ce qui donne un taux moyen de 28,7 (pour mille) d'accroissement dû, d'une façon pratiquement exclusive, à l'excédent des naissances par rapport à la mortalité.

3 — Si l'on considère ce taux, comme la moyenne de l'excédent des naissances pour la période en question, on est incité à le trouver exceptionnellement élevé pour un grand pays de l'échelle de la Turquie. Si des taux plus élevés ne sont pas tout à fait rares dans les pays à population peu nombreuse (2 à 3 millions d'habitants tout au plus), on ne les observe qu'exceptionnellement quand la population atteint ou dépasse une dizaine de millions. Le Mexique (25 à 29 p. 1000; moyen de cinq ans: 28,3) présente un cas presque unique dont s'approche singulièrement le taux d'accroissement présumé de la Tur-

¹ B. Darkot, *Sur les mouvements démographiques en Turquie*. Review of the Geogr. Institute, University of Istanbul. International edition, 2. 1955.

quie. Comparer l'Égypte: 16 à 23 p. 1000, le Japon: 17,3 à 21,7 p. 1000, le Canada: 15 à 19 p. 1000.

4 — Cette accélération dans l'accroissement de la population ne paraît pas s'expliquer uniquement par le nombre considérable des naissances. Elle résulterait plutôt d'une natalité à taux toujours élevé (de l'ordre de 45 p. 1000), en même temps que d'une moratalité sensiblement réduite (inférieure à 16 p. 1000).

5 — Les données du recensement sont intéressantes à étudier en ce qui concerne le progrès enregistré dans la catégorie de la population urbaine. Dans cette article, l'auteur critique la tradition officielle qui considère comme "ville" chaque centre administratif sans tenir compte du chiffre de sa population, alors qu'il serait bien mieux d'établir une discrimination en considérant les villes comme des agglomérations dans laquelle existe une division de travail assez poussée, en même temps que l'existence des habitants s'appuie sur des ressources diverses (industrie, commerce, professions libres,...) ce qui exige comme condition préalable une population assez nombreuse. Si l'on admet comme chiffre limite entre la population rurale et la population urbaine le nombre de 3.000 habitants, on observe que le pourcentage de la population des localités ayant plus de 3.000 habitants ne s'est accru que de 23 à 25,5 entre 1927 et 1950, alors qu'en 1955, il a atteint la valeur approximative de 29 pour cent.

6 — En examinant également les changements survenus dans le pourcentage de la population des diverses catégories des villes, on constate que l'accroissement intéresse surtout les grandes villes, tandis que les petites villes et les bourgades agricoles n'enregistrent que de médiocres augmentations².

Le tableau suivant présente les modifications survenues dans le pourcentage de la population rurale et la population urbaine,

² Voici les villes dont la population a augmenté le plus rapidement durant la période de 1950-1955: Iskenderun (de 22.900 à 48.000, correspondant à un accroissement quinquennal de 110 p. 100), Kirikkale (%72), İzmit (%57), Ankara (%57), Adapazarı (%55), Adana (%46,5), Konya (%44,5), Elâzığ (%43), Samsun (%42,5), Mersin (%40,5), Diyarbakır (%40). Parmi les grandes villes, İstanbul, qui avait approché le million en 1950, a atteint maintenant 1.214.000 (Chiffre provisoire correspondant à un accroissement de %23,5), Ankara a passé de 288.500 à 453.000, İzmit de 227.600 à 286.000 (Accroissement de %26). Notons encore Adana (172.000 hab., accr. %46,5), Bursa (131.000: %26,5), Eskişehir (123.000: %36,5), Gaziantep (97.000: %35), Konya (93.000), Kayseri (81.000), Erzurum (69.000), Sivas (66.000), Malatya (65.000), Diyarbakır (63.000), Samsun (62.000), İzmit (57.000), Adapazarı (55.000), Mersin (51.000).

ainsi que dans celui de diverses catégories des villes, d'après les données des recensements.

Années de recensement	P o u r c e n t a g e d e l a p o p u l a t i o n a y a n t :				
	moins de 3.000 hab.	3.000 à 10.000 habitants	10.000 à 25.000 habitants	25.000 à 100.000 habitants	Plus de 100.000 habitants
1927	77,65	5,97	5,55	4,64	6,19
1935	76,59	6,80	5,76	4,45	6,40
1940	74,83	7,13	5,58	6,08	6,38
1945	74,44	7,00	5,76	5,42	7,38
1950	74,50	6,77	5,31	5,21	8,21
1955 *	(70,96)	(7,00)	(5,14)	(7,03)	(9,87)

* Resultats provisoires.

